

Pelkosenniemi 4, 5, 17 ja 124 Pyhätunturi

– Muinaisjäännöskohteiden tarkastuksia 25.–26. lokakuuta 2007

FL Hannu Kotivuori
Lapin maakuntamuseo
Pohjoisranta 4
96200 Rovaniemi

Johdanto

Pelkosenniemen Pyhätunturilta tunnetaan kolme arkeologi Aarni Erä-Eskon vuonna 1961 merkitsemää kiinteää muinaisjäännöstä (liitteet 1 ja 2). Noitatunturin pohjoisrinteen rakassa on kiviröykkiöiksi merkittyjä kivirakennelmia, joiden ikää ja tarkoitusta ei ole selvitetty (Pelkosenniemi 4). Niiden alapuolisella Kuorinkikurun jyrkänteellä on noin neljä metriä syvä, mutta matala ja kapea luola, jonka perällä Erä-Eskon piirroksen mukaan oli tarkastettaessa kerros ohuita oksankappaleita (Pelkosenniemi 5). Tämä viitanee ihmistoimintaan. Kolmantena tunnettuna kohteena alueelta on muinaisjäännösrekisteriin merkitty Uhriharju ja Pyhän kasteen lampi (Pelkosenniemi 17), joita ei kuitenkaan ole aikaisemmin arkeologin toimesta tarkastettu.

Lapin maakuntamuseo teki alueelle allekirjoittaneen toimesta tarkastuksen 25. lokakuuta 2007. Retkeen osallistui lisäksi FM Armi Pekkala Lapin yliopistosta ja paikallisoppaana matkailuyrittäjä Pekka Orava Pyhäjärveltä. Lähtökohtana tarkastukseen oli kansallispuiston alueella, erityisesti uhriharjun kohdalla, sorastamalla tehtävä polkujen kunnostus. Metsähallituksen luontopalveluista Pirjo Rautiainen oli edellisellä viikolla tehnyt samasta syystä alueelle tarkastuksen Itä-Lapin puistoalueen puistonjohtaja Joel Erkkosen pyynnöstä. Käytössäni oli hänen tekemänsä tarkastusraportin luonnos. Museoviraston arkeologian osaston intendentti Sirkka-Liisa Seppälän kanssa neuvoteltuani päätin tarkastaa alueen kohteita ja suoritettavia toimenpiteitä viranomaisnäkökulmasta. Lausunnon asiasta antaa Museovirasto.

Rovaniemellä 2. marraskuuta 2007



Hannu Kotivuori
Intendentti, arkeologi
hannu.kotivuori@rovaniemi.fi

1. Kohteet

PELKOSENNIEMI 4

Pyhätunturi 1

Kivirakennelma, II.

$x = 7436\ 48$, $y = 506\ 78$, $z = n. 410$ (arvio)

Arkeologi Aarni Erä-Esko tarkasti 1961 oletettavasti Noitatunturin kivirakassa, laesta noin 300 m pohjoiseen olevan kivirakennelman. Hänen muistiinpanoissaan lukee: ”Pelkosenniemi, suuri kivi-roykkiö, jossa suuria kiviä reunoilla. Luonn.suojelualueen valvoja Roissa tietää.” Luonnospiirroksessa on lisäksi merkintä ”hauta” ja rakennepiirros, jossa kuutisen isoa kiveä rajaa rakennetta (hal-kaisija 10 m?). Museovirastossa rakennelmasta on lisäksi kaksi valokuvaa.

Kohteen etsintä jäi lokakuun 2007 käynnillä sakean sumun ja hankalan maaston vuoksi suorittamatta. Alueella ei ole kuitenkaan tehty muutoksia, joten se lienee yhä sellaisenaan olemassa.

PELKOSENNIEMI 5

Pyhätunturi 2

Luola, I.

$x = 7436\ 48$, $y = 506\ 78$, $z = n. 410$ (arvio)

Edellisen kohteen alapuolen jyrkällä rinteellä on arkeologi Aarni Erä-Eskon käynnillään 1961 tarkastama luola. Erä-Eskon piirroksen perustella se on noin neljä metriä syvä, arviolta metrin korkuinen ja 50 – 150 cm leveä, onkaloinen ja hieman yläviistoon nouseva. Kohdetta voidaan lähinnä luonnehtia luonnonmuistomeriksi, mutta se on liitetty muinaisjäännösrekisteriin lähinnä kaiketi Erä-Eskon luolan sisällä tekemien havaintojen perusteella. Hän oli todennut luolan perällä 20 cm? vahvan kerroksen ”ohuita oksankappaleita.” Itkonen (1948, 320) sanoo U. Harvan selityksen mukaan, että ”omituiset pahdat ja luolat ovat herättäneet käsityksen, että ne ovat henkien asuinsijoja.”

Tästä on nähtävästi arvioitu ihmisen joskus käyttäneen onkaloa suojapaikkanaan. Ilman konkreettimpia löydöksiä ja huomioiden miten vaikeapääsyinen kohde on, ei sitä kuitenkaan mielestäni voida luokitella muinaisjäännökseksi.

Kohde voitiin näköhavainnon perustella melko varmasti paikantaa koordinaattien osoittamaan kohtaan jyrkän rinteeseen keskivaiheille. Tuossa kohdassa ainakin näkyy Erä-Eskon kuvien kaltainen suuaukko, nyt laajempaan kasvillisuuteen kietoutuneena. Paikalle ei kuitenkaan sumun ja sateen vuoksi ollut tarkastusaikana turvallista pääsyä.

PELKOSENNIEMI 17

Pyhätunturi

Uhriharju ja Pyhänkasteenlampi, I.

$x = 7436\ 90$, $y = 508\ 36$, $z = n. 419$ (keskikoordinaatti)

Uhriharju on noin 600 m pitkä ja 150 m leveä, itä-länsisuuntainen kallio- ja moreenimuodostuma. Harjun itäpäässä, Pyhäkurun pohjalla, on perimätiedon mukaan metsäsaamelaiden palvospaikka.

Siinä heitä olisi paikallistarinan mukaan kastanut Lapin pappi Esaias Mansveti Fellman (pappina Inarissa 1648–1661, Jaakko Lapodiuksen jälkeen kappalaisena Kemijärvellä 1661–1697). Lampeen laskee Uhriharjun etelänpuolisen kurun kautta Pyhänkasteenputous ja lammen vastakkaisessa päässä olevaa kivimuodostumaa on arveltu uhrikiveksi. Myös Aarni Erä-Eskon karttapiirroksessa vuodelta 1961 on Pyhänkasteenlammen yhteydessä sana ”uhrikivi”. Erä-Esko ei merkintöjensä mukaan kuitenkaan ole itse Uhriharjulla tai lammella (lähistöllä pari muutakin lampea) käynyt, vaan ainoastaan edellä mainitulla kohteilla.

Varsinaista lähdemerkintää kohdesisällön eli palvostoiminnan ja kastamisen varmistamiseksi en ole löytänyt. T. I. Itkonen (Suomen lappalaiset II, 1948, s. 312) kertoo kuitenkin *Pyhäjärven seidasta* seuraavaa: ”V:n 1687 käräjillä Sodankylässä kaksi 70-vuotiasta vanhusta kertoi, että heidän vanhempansa uhrasivat 50 v. varhemmin erään kiven päällä Pyhäjärven luona Kemijärven pohjoispuolella, rasvaten sitä muutamia kertoja vuodessa, mikäli tilaisuutta oli, sekä panivat sen ympäri sarvia kauniille koivunlehville, joiden päällä uhrikivi lepäsi; tämä laitettiin joka vuonna hyvästi ikään kuin vuoteelle. Siihen aikaan käytettiin myös noitarumpuja.” Tämä kertomus lienee peräisin po. käräjäpöytäkirjasta. Myös Onnela (1995, 222) mainitsee lyhyesti em. lähteisiin nojaten Sodankylän Pyhänturilla olleen suuren seidan.

Uhriharjulle Karhunjuomalammelta vievän tien alkupäässä on polun pohjoisreunassa Pirjo Rautiaisen kertomuksessaan mainitsema pyyntikuopan kaltainen kuoppa, joka kuitenkin lienee pieni jääkauden aikaansaama suppa. Yksittäisen kuopan reunoilla ei ollut selkeää jälkeä siitä luodusta maa-aineksesta eli vallimuodostumaa. Lisäksi kuopan pohja tuntui olevan kovaa kivikkoa, josta erottui varsin suuria humuspeitteisiä kiviä. Nämä piirteet vaikuttavat pyyntikuopalle epäluonteenomaisilta. Harjua on silti saatettu oivana luonnonesteenä käyttää esihistoriallisen ajan peuranpyyntiin, vaikka todisteet siitä puuttuvat.

Muutamia aihetta sivuavia kirjallisia lähteitä:

Andersson, G. A. 1913. Kemijärven pitäjän vaiheita.

Andersson, G. A. 1914. Tietoja Sodankylän ja Kittilän pitäjien aikaisemmista ja myöhemmistä vaiheista.

Itkonen, T. I. 1948. Suomen lappalaiset vuoteen 1945. I–II.

Kehusmaa, Aimo & Onnela, Samuli. 1995. Suur-Sodankylän historia 1.

Paulaharju, Samuli. 1939. Sompio.

PELKOSENNIEMI 124

Pyhätunturi

Karhunjuomalampi, II.

x = 7436 75, y = 507 85, z = n. 415–420

Karhunjuomalammen päivätuvan pihamaa on osin varsin hienohiekkaista, aavistuksen kumpuilevaa moreenia. Piha-alue rajautuu Uhriharjuun, jonka puoleinen rinne on kuluneisuuden vuoksi aidattu. Pohjoislaidalla on laavu, luoteispuolella wc ja puuvaja. Rakenteita ollaan puistonjohtajan mukaan lisäämässä erityisesti vilkkaan ruskasesongin ja alueen kasvavan turistivirran tarpeiden vuoksi. Varsinainen päivätupa on pihan kaakkoispuolella, kymmenisen metriä eteläpuolella olevan lammen rantarinteestä.

Kvartsi-iskoksia ja -kappaleita, yksittäinen liuskepala sekä pari palanutta kiveä oli kuluneella hiekkapinnalla tuvasta viitisen metriä etelään. Tuossa kohdassa maa viettää loivasti länteen. Löydöt jätettiin paikalle. päivätuvan luoteispuolelta ja pohjoiseen vievän kulku-uran reunasta, keskeltä pihaa, löytyi hiekkapinnasta kvartsikaavin sekä työstöjälkinen kvartsi-iskos. Näistä jäljistä ja löydöksistä päätellen paikalla on ollut kivi- tai varhaismetallikautista toimintaa. Tarkastus jäi pikaiseksi, mutta kohdetta voidaan näiden havaintojen perusteella luonnehtia pienialaiseksi, paikoin tallautuneeksi ja rakentamisen kuluttamaksi, muinaisasuinpaikaksi.

Kohteiden käyttöön liittyviä huomioita

Uhriharjulla (PELKOSENNIEMI 17) on puistoalueen toimesta tekeillä erittäin kuluneen polku-uran kunnostus, jonka vuoksi tämänkertainen tarkastus suoritettiin. Polulle on levitetty pääosin hienoa harmaata soraa pohjakerrokseksi, jonka päälle tulee vielä stabiloivaa maa-ainesta. Polkuaineksen väritys pyritään puistonjohtajan mukaan mukauttamaan mahdollisimman huomaamattomaksi. Uhriharjun polkujen pinnoittamiselle ei tarkastuksen perustella ole muinaismuistolaista (295/63) johtuvaa estettä.

Karhunuomalammen (PELKOSENNIEMI 124) päivätuvan pihaan tai läheisyyteen ei tule levittää nykyistä laajemmin soraa, kaivaa maata tai rakentaa mitään Museovirastoa tai Lapin maakuntamuseota kuulematta. paikalla on pienialainen kivi- tai varhaismetallikautinen asuinpaikka. Moottoriajoneuvoilla pihalla liikkumista tulee välttää kulumisen vähentämiseksi.

2. Liitteet

1. Topografikarttaote
2. Peruskarttaote: Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset (2004).
3. Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset (1993) s. 76.
4. Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset (1993) s. 79.
5. Aarni Erä-Eskon piirros (1961) kohteesta P:mi 4.
6. Aarni Erä-Eskon piirros (1961) kohteesta P:mi 5.
7. Valokuvat 1–12. Kuvat ja negatiivit Lapin maakuntamuseon kuva-arkistossa.

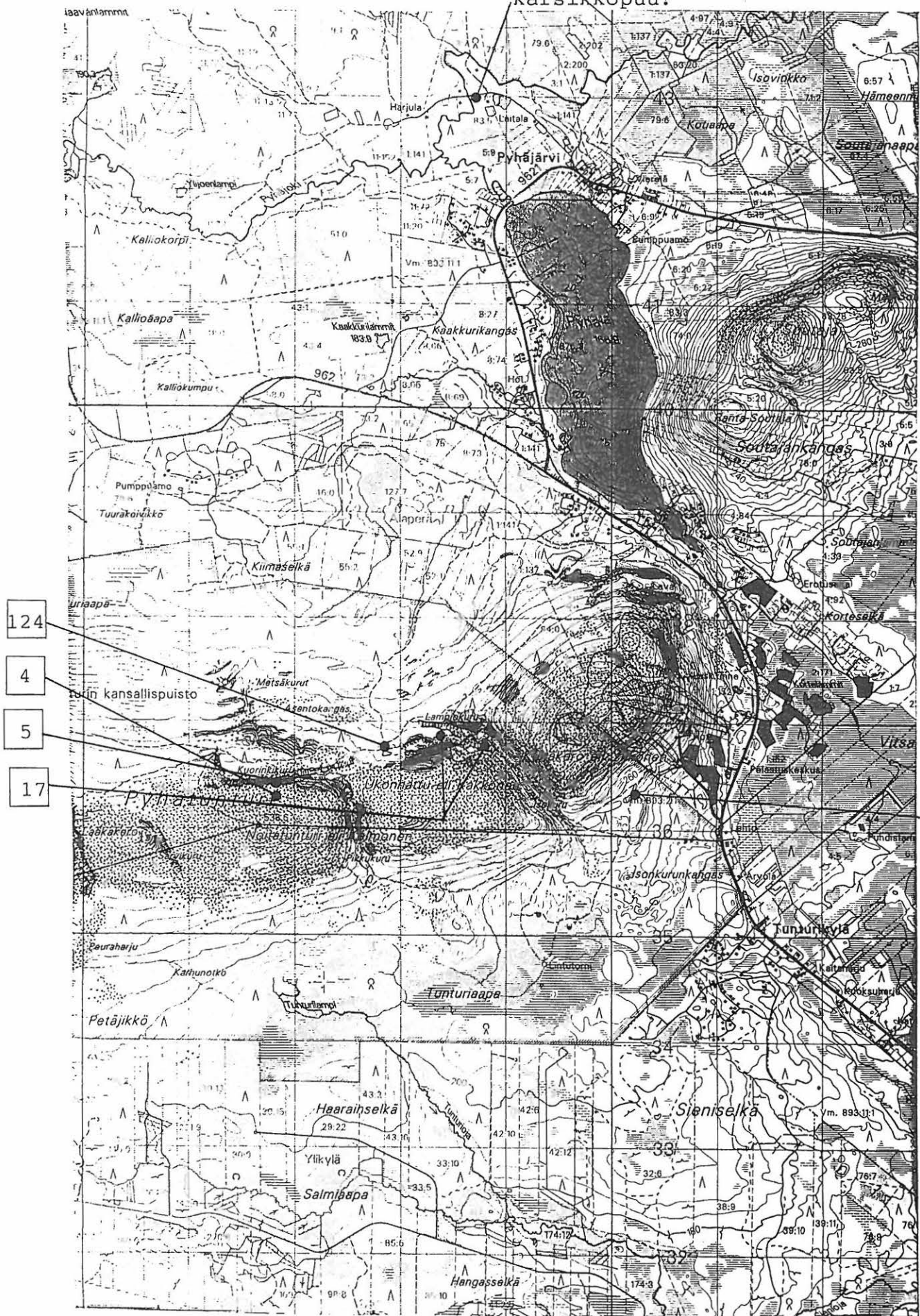
3. Kuvaluettelo

1. Pelkosenniemi 5. Luolan oletettu suuaukko (nuoli) kurun pohjoispuolelta.
2. Pelkosenniemi 5. Em. kohta lähempää.
3. Pelkosenniemi 5.
4. Pilkkapetäjässä kirvellä tehty x-merkintä osin näkyvillä. Kultakeron (= Ykkönen) eteläpuolelta lähtevän luontopolun ensimmäisessä risteyskohdassa.
5. Em. pilkkapetäjä oikealla.
6. Pilkkapetäjä samalta alueelta kuin kuvan 4 puu. Voisivat mahdollisesti liittyä hyvin vanhoihin hakkuurajoihin tai -aloihin (?).
7. Pekka Oravan mukaan mahdollinen ”karsikkopuu” Pyhäjärven pohjoispuolella, Pyhäjoen rannan tuntumassa (itäranta), Laitalan ja Harjulan talojen välisellä tieosalla (eteläreunassa). Mittatikkuna FM Armi Pekkala. Pyhäjärvellä PO:n tietojen mukaan ollut ainakin viisi karsikkopuuta.
8. Em. ”karsikkopuu” vasemmalla. Takana Pyhäjoen kohdalla pieni puusilta.

Pelkosenniemi

3510

karsikkopuu?



7440

pilkkapuita

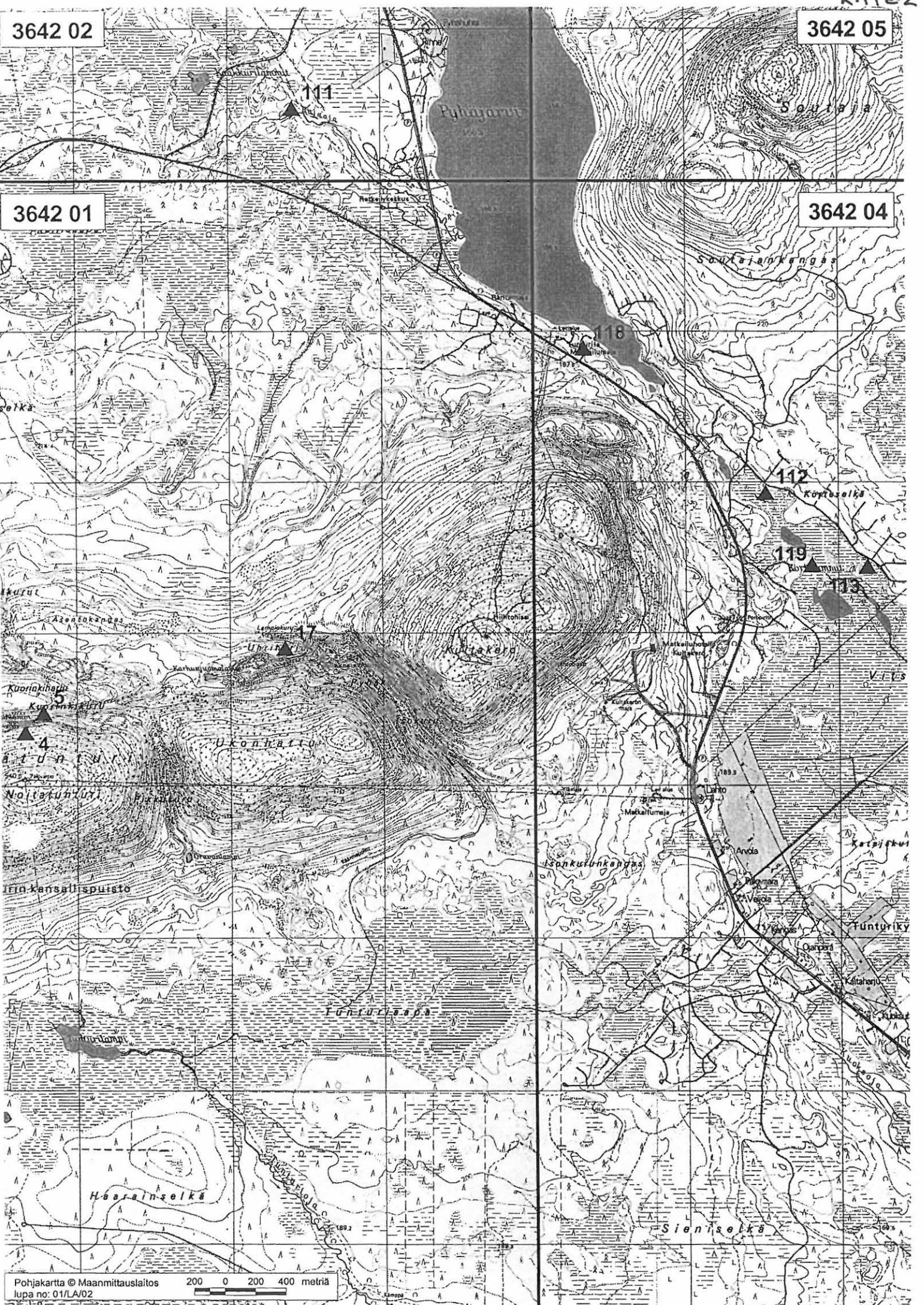
Topografikarttaote 3642 Pelkosenniemi (1998).

3642 02

3642 05

3642 01

3642 04



4.4. Pelkosenniemi

Ote: Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset.
Lapin seutukaavaliitto, julk. n:o 126,
1993

1. LAPINNIEMI (1)

Kivikautinen asuinpaikka. II.

Pelkosenniemi, Lapinkangas

3642 08 PELKOSENNIEMI

x = 7449 42, y = 521 36, z = 150-155

Pelkosenniemen kirkosta n. 3 km pohjoiseen Kemijoen ja Kitisen yhtymäkohdassa Kemijoen länsirannalla Lapinniemen tilalla. Kohde on valtionmaalla viljelysmaassa ja tulvavesien kuluttamassa jokirannassa.

Löydöt: talttoja, kirveitä, teelmiä, kvartsia (KM 4979:1-6, 5850, 19140:1-2, 19141:1-4, 24459).

Tark. 1907 Tanner,

1956 Erä-Esko,

1973 Erä-Esko ja Pesonen.

Inv. 1988 Kankaanpää.



2. PYHÄTUNTURI 1 (4)

Kiviröykkiöitä. II.

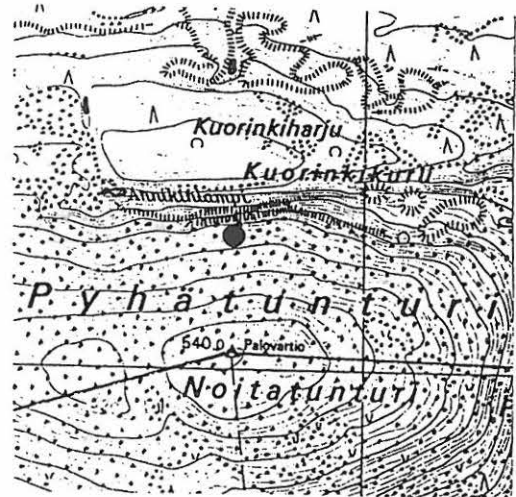
Pelkosenniemi, Pyhätunturi

3642 01 PYHÄTUNTURI

n. x = 7436 35, y = 506 66, z = n. 450

Pelkosenniemen kirkosta n. 18 km lounaaseen. Pyhätunturin korkeimman laen Noitatunturin huipusta n. 300 m pohjoiseen. Rakassa Kuorinkikuruun viettävässä rinteessä.

Tark. 1961 Erä-Esko.



3. PYHÄTUNTURI 2 (5)

Luola. I.

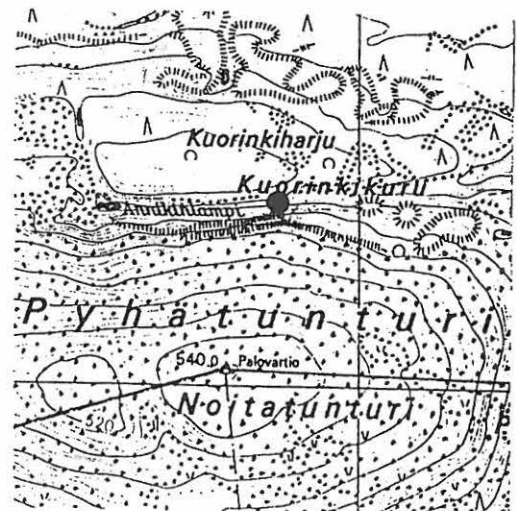
Pelkosenniemi, Pyhätunturi

3642 01 PYHÄTUNTURI

n. x = 7436 48, y = 506 78, z = 410

Pelkosenniemen kirkosta n. 19 km lounaaseen. Pyhätunturin korkeimman laen, Noitatunturin, huipusta n. 500 m pohjoiskoilliseen. Kuorinkikuruun viettävässä rakkaisessa rinteessä. Takaosastaan kohoavalla luolakäytävällä on syvyyttä n. 4 m.

Tark. 1961 Erä-Esko.



10. KELLONIVAT (16)

Kivikautinen asuinpaikka. II.

Pyyntikuoppia. II.

Pelkosenniemi, Vuotosjoki

3642 11 PARNAVAARA

x = 7445 11-18, y = 3533 85-92,

z = n. 162-165

Pelkosenniemen kirkosta n. 11,7 km itään

Vuotosjoen lounaisrannalla Kellonivojen kohdalla mäellä. Paikalla on 2-3 kuoppaa.

Löydöt: kvartssia, palanutta luuta (KM 27311).

Inv. 1973 Erä-Esko ja Pesonen (maininta), 1992 Arponen.

Ote: ks. em.



11. UHRIHARJU JA PYHÄNKASTEEN-LAMPI (17)

Uhri- ja palvontapaikka. I.

Pelkosenniemi, Pyhätunturi

3642 01 PYHÄTUNTURI

n. x = 7436 90, y = 508 36, z = n. 419

Pelkosenniemen kirkosta n. 17 km lounaaseen. Pyhätunturin itäosan lakien Ukonhätun ja Kultakeron välissä ja pohjoispuolella. Ei tarkastettu.

124



12. TAKLAMO-OJA (23)

Kivikautinen asuinpaikka. II.

Pelkosenniemi, Kemijoki

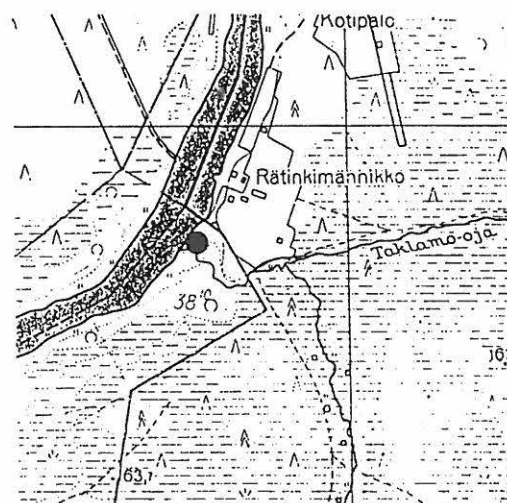
3642 12 MATALAISENVAARA

x = 7456 70, y = 3538 60, z = n. 157

Pelkosenniemen kirkosta n. 19 km itäkoilliseen. Kemijoen kaakkoisrannalla Taklamo-ojan suussa. Suureksi osaksi huuhtoutunut.

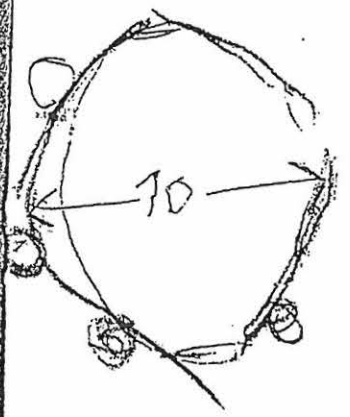
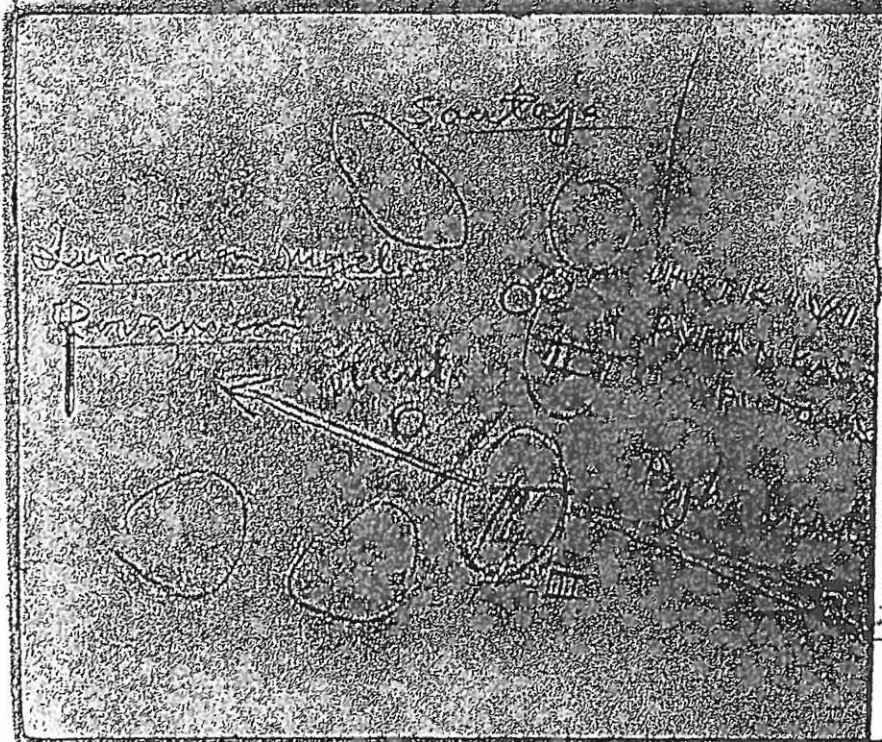
Löydöt: kvartssia, palamatonta ja palanutta luuta (KM 27185).

Inv. 1992 Arponen.



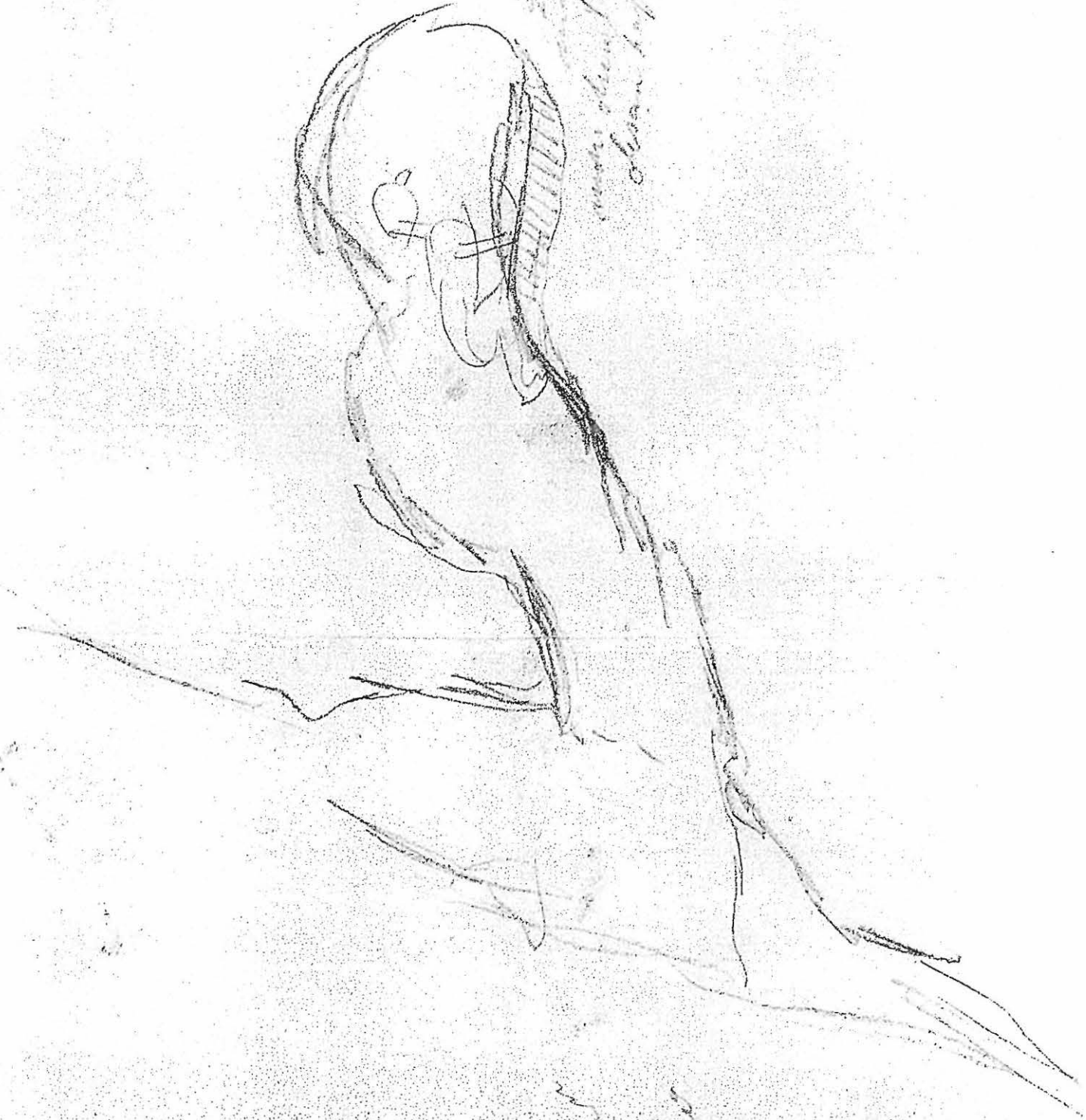
Pelkominen

Suuri leivirokkipi,
jolla on muuta kiviä sen alla.
Suom. pyöntelevän valvoja
Korissa tittäin



24 a

more detail
of the top of the head



more detail
of the neck and
shoulder area